

KOLOKAZIOAK EUSKARAZ. ZER AXOLA DUTEN KAZETARITZAN

XABIER ALTZIBAR

euskarazko **kazetaritzaren** I. kongresua

Kolokazioak axola handikoak dira norberaren hizkuntzaren erabileran, baita beste hizkuntzen ikaskuntzan eta beraz irakaskuntzan nahiz itzulpengintzan. Lan honetan, lehen atalean, zer diren eta zergatik hain ugariak kazetaritzan azalduko dugu; bigarrenean, euskarazko mota nagusiak bereiziko ditugu; eta hirugarrenean, egungo kazetari-hizkerako kolokazio edo kolokaziogaiek, bereziki hegoaldean sartu berri baina finkatze bidean ari direnek jarritako zenbait auzi aztertuko.

I. Kolokazioak zer diren

1. *Kolokazioa* kontzeptua eta terminoa erabiltzen da fraseologia ikerketetan, J.R. Firthek 1957an sortu zuenetik (*collocation*); hiztegi-gintzan eta itzulpengintzan ere ezaguna da. Fraseologiak hitz konbinazio egonkorak aztertzen ditu eta jakintza esparru horretan barne dira unitate jakin batzuk: kolokazioak, lokuzioak edo modismoak, hizketa formulak eta paremiak. Banako horiek guztiak izendatzeko termino erabilienetarikoak dira —bereziki gaztelaniaren eremuan— *fraseologismo*, *banako (unitate) fraseologiko* edo bestela (hitz) *multzo egonkorak* (g. *conjuntos estables*). *Kolokazioa* terminoa gaztelan ere berriki sartua da.

2. Kolokazioak dira: bi hitz edo gehiagoren konbinazio mugatuak eta hein bat egonkorak, hiztunek maiz erabiliak eta beti berrerabilgarriak (erreproduktiboak), osagaien artean lotura sintaktikoa eta nolabaiteko harreman semantikoa dutenak. Ez dira enuntziatu oso eta ez hitz-egintza (g. *acto de habla*), hizketa-formulak eta esaera zaharrak edo aipamenak bezala. Norman edo erabileran finkatuak direnez, konbinazio-preferentziak eta murrizketak erakusten dituzte, erabilerak ezarriak, oinarri semantikodunak: kolokatu semantikoki autonomoak (oinarria, lema edo giltz-hitza, g. *base*, *lema*, *núcleo*) kolokatiboa hautatzen du, hein batez erredundantea edo indartzailea, eta halaber kolokatibo horren adiera abstraktua edo figuratiboa edo ia gramatikaldua (Corpas: 1997: 82-83).

Adibidez, *gaia jorratu* edo *berriak jorratu* kolokazioetan oinarri edo lema (*gaia/berriak*) kolokatiboaren (*jorratu*) adiera abstraktua edo figuratiboa ('landu') aukeratzen du. Orobat *hasiera eman* kolokazioan lema (*hasiera*) kolokatiboaren (*eman*) adiera ia gramatikaldua hautatzen du. Kolokazio batzuetan osagaien arteko atxikimendu lexikoa —Coseriuren terminologia erabiliz; g. *solidaridad léxica*— handia da. Adibidez, *arrote jantzi*. Izan ere, *arrote* hitzaren definizioa da "zarpaila, gaizki edo baldreski jantzi edo antolatua" (Sarasola, EH). Ordea, gehienek ez dute eskatzen halako inplikazio esturik.

Lan honetan / zeinua erabiliko dugu baliokideak seinatzeko. Adib. *adiskide/lagun zaharra/mina*. Esan nahi baitu laukoitza dela: *adiskide zaharra, lagun zaharra, adiskide mina, lagun mina*. *Alfer hotza/zotza/korotza*, hirukoitza. * zeinua erabiliko dugu ondoko hitz edo forma okerra dela adierazteko.

3. Kolokazioak hitz konbinazio libreak dira baina norma eta erabilera mailan finkatuak. Unitate lexikal jakinen arteko konbinazioak —beste aukera batzuen artean hautatuak—, munduaren analisi jakinerako erabiliak (Corpas: 1997: 51, 54). Lokuzioetatik bereizi behar dira: kolokazioak norma mailakoak dira eta ez hizkuntzaren sistemakoak, lokuzioak diren bezala. Lokuzioak esanahi batasuna du; ordea, kolokazioetan osagai batek (oinarriak) bestea (kolokatiboa) eta haren adiera berezia hautatzen du. Gero, lokuzioak idiomatikotasunarekin lotuagoak dira; osagaiak ere nekezago dituzte ordezkagarri, eta lagunarteko hizkeran erabiliagoak dirateke. Hala ere, badira lokuzio itxurako kolokazioak ere, edo kolokazioen eta lokuzioen artekoak.

Bestalde, denak ez datoz aditz perifrasiaren eta aditza + sustantantibo motako kolokazioen edo aditz lokuzioen arteko bereizketari dagokionez (Corpas, 2001 a): 26). Kolokazioak hitz elkartuetatik garbi bereiztea ere ez da beti erraz, loturazko gidoia kenduz gero (*berakatz atala, txori aldra*).

4. Egonkorrak dira formaz, baita hitz- hurrenkeraz ere (*argi eta garbi esan, * garbi eta argi esan*). Hala ere, kolokazio izateko ez da nahitaezkoa bi kolokatuak elkarren hurrenez hurren agertzea, distantzia bat egon daiteke bien artean. Malgutasuna erakusten dute joskeran, euskaraz bederen nabarmenki. Adib. *denbora ona(k)* (egin ditu) / *onak* (egin ditu) *denborak*. Gero bestalde, idazle landuek —herri-euskarazaleek izan ezik— kolokazioen hitzordena hausteko, lekualdatzeko eta beraz normatik saihesteko joeratzoa ere badukete (*desbiazioa*). Adib. *itsutuki maite izan* kolokazioa honetara ageri da J. Etxepare medikuaren testu batean: “Maite zuen hunek ere itsutuki Frantzia” (*EB* —3, 504).

5. Aldagarritasuna, bariazioa dago kolokazioetan. Hizkuntza aldaerak izan ditzakete: hizkuntza mailari dagokionez (neutroa, lagunartekoa), euskalkiei eta erregistroei dagokienez (euskara mintzatukoa, idatzikoa, kazetaritzakoa idatzikoa edo literaturakoa, elizakoa...). Bestalde, kolokazio askok konnotazio jakinak dituzte (askok hizkera teknikoak edo kazetari hizkera nahiago dute, beste batzuek konnotazio geografiko-sozialak dituzte).

Kolokazioak aldakorrek eta galkorrek dira: modan jartzen dira eta gero desagertzen. Batzuk, ideologikoak direlako, adib. topiko batzuk (*emazte zilarra, etxekoandre begiratua*).

6. Kolokatuen arteko harreman semantikoei dagokienez, funtzio lexikoaren bidez sistematikotu daitezke hein bat. Hizkuntza desberdinetako datu baseak funtzio lexiko jakin baten argitan ikuskatuz, hizkuntzen metafora-egitura azal daiteke kolokatiboen —hots, oinarri edo lema batentzako balio errealizatuen— argitan. Hizkuntza desberdinetako kolokazioen artean parekotasuna ageri da, ikerlarien arabera, eta hori hizkuntzek elkarrekin irudi kontzeptualak konpartitzen dituztelako da (Corpas: 1997: 84-86).

Kolokazioak kazetaritzan

Kolokazioak genero eta erregistro guztietan agertzen diren arren, horietako batzuek nahiago dituzte, adib. kazetaritza eta hizkera teknikoak. Zenbait, espezialitate-hizkera jakinetakoak dira. Esaterako, zuzenbideko hizkerari dagozkio *helegite bat aurkeztu*, *kaudimen gabezia* edo *funts publikoak bidegabe(ki) erabiltzea*. Noski, adibide hauek gaztelerazko *presentar un recurso*, *falta de fianza/garantía*, *utilización indebida de fondos públicos* kolokazioen itzulpen aski onartuak dira baina euskaraz ere kolokazio eginak edo egonkorrak dirateke. Izan ere, espezialitate-hizkeretan lokuzio terminologikoak eta kolokazio espezializatuak daude. Horiek, terminoekin batera, diskurtso espezializatuaren ezaugarri garbiak dira eta elementu estrategikoak espezialitateko diskurtso bat eraikitzerakoan.

Kolokazioak ugari dira kazetaritzan (Corpas: 1997: 86-87). Hain zuzen, kazetaritzak, alde batetik, hizkera teknikoetatik hartzen ditu terminoak eta esapideak, eta hedatzen; hitz bereziak (espezializatuak) dira, jakintza arlo berezietakoak, arlo horietako komunitate zientifikoko partaideek erabiliak. Bestetik, komunikazio erdi-espezializatu edo dibulgaziozkoari dagozkion esapideak ere baliatzen ditu kazetaritzak, adib. meteorologiako *bero hodeiak eta ostarteak tartekatu*, *haizetea eta egongaitasuna nagusitu* etab. Gaztelerazko *pertinaz sequía* ospetsua ere kazetaritzaren bidez esapide egin bihurtu zen. Jendearen ahoko esapide arrunt edo komunak ere erabiltzen ditu, noski (*bero errea/zakarra/ustela*, (lana/proiektua) *martxan/abian jarri/aurrera eraman* etab.

Ugariak izateko badira arrazoi batzuk: alde batetik, hizkuntzaren norma eta erabilera ohikoa ageri da kazetaritzan, besteak beste objektibotasun itxura eman behar delako, nahiz, izatez, kolokazioek emozioak eta balorazioak adierazten dituzten (Corpas: 1997: 82, 14. oharra). Literaturan ordea idazkera pertsonalagoa da. Bestetik, dibulgazio hizkera erabiltzen da, arlo desberdinetako kontzeptuak eta hitzak komuntzeko. Kazetariak hartzaileari gauzak ahalik eta argien eta ulerterrazen adierazi behar dizkio, laburki, trinko eta doi-doi; horretarako eta hartzailearekin aditzeko, barra-barra erabiltzen ditu kolokazioak, molde prefabrikatu horiek funtzionalak gertatzen baitira

harentzat, baita prozesaerrazak hartzailearentzat. Beraz kazetaritzako hizkera esapide eginez betea da, ia hizkera egina bihurtzeraino.

II. Kolokazio motak: taxonomia saio bat

Ondoren euskarazko kolokazio mota zabaleneraiko batzuk, kazetaritzan oso erabiliak, deskribatuko ditugu handi-handika, oinarriaren, egitura morfosintaktikoen eta funtzioen arabera. Gaztelerazko kolokazioen taxonomia, G. Corpasena, abia- edo erreferentzia-puntutzat hartzen dugu; nolana ere, uste dugu euskal kolokazioen taxonomia euskal gramatika-kategorien berezitasunak aintzat hartuz egin behar direla. Alta, gure sailkatze hau behin-behinekoa baino ez da eta saio gisa egina.

Ordea, kolokazioak identifikatzean datza arazorik larriena, zeren, kolokazio kontzeptua aski berria denez, euskal hiztegiaren ez daude esapide egin modura seinatuak (ezta OEHn ere), eta adibideetan ere maiz ez dirateke agertzen ¹. Hortaz saiatu gara adibide ustez zurrak eta erabilera zabalekoak jartzen, jendearen ahokoak edo gutxienez bi testu eta autore desberdinetan agertuak; erakusburutzako kolokaziook ez dira bakarrak, noski. Kolokazioen adibideak, batzuk tradiziozko euskaratik eta tradiziozko kazetaritzatik hartuak dira, beste batzuk egungo kazetaritzatik, batez ere *Berria* egunkaritik eta *Herria* astekaritik.

II.1. Izena dutenak oinarri

II.1.1. Izena (objektua) + aditza joskerakoak. Horien artean badira konbinazio ahalmen aski zabalekoak: adib. kolokazio batzuetan kolokatiboak (aditzak) har dezake oinarri bat edo beste (izena), alor semantiko berekoa (*eztabaida/auzia erabaki*(Heg.)/*trenkatu*(Ip.)). Ugariak, aditz delexikaldua eta kasik gramatikaldia (esanahiz) dutenak dira, eduki semantikoa izenak daukala. Aditz polisemikok dira: *eman* (*hasiera/amaiera eman*); *hartu* (*erabakia hartu*); *ipini* (*auzia ipini*; *oztopoa(k) ipini*); *jarri* (*auzia jarri* (norbaiti), *oztopoak jarri*, azken hauek nagusituz doazenak *ipini*-rekikoen aldean); *ekarri* (*kaltea/ondorioak ekarri*). Noski, alde batera uzten ditugu *izan*, *ukan*, *eduki*, *egin*, *hartu* berezko osagai duten aditz elkartuak (*lotsa izan*, *hitz egin*, *errieta egin*, *parte hartu*, *arrakasta izan/ukan/eduki*).

Aditz delexikalduok aspektua eransten diete kolokazioei (*hasiera*, *bukaera*, *iraupena*, *kausa*...). Horretan bereizten dira aditz soiletatik: *hasiera eman* / *hasi*; *amaiera eman* / *amaitu*; *erabakia hartu* / *erabaki*. Gainera modifikatzaileak (nolakotasuna, zenbatasuna eta abarren adierazleak) har ditzakete eta horregatik ugaritu dira, besteak beste. Hain zuzen, modifikatzaileak hartzeko gaitasuna abantaila da batzuetan (abantaila eta desabantaila, ik. III.4. atala: Kolokazioen arriskuak).

¹ Hitz batzuen konbinatze frekuentzia handia izan daiteke (adib. *aizkora zorrotza*), beste hitzekikoa baino handiagoa, baina hitz horiek ezin dira hain erraz kolokaziotzat jo adibide gehiago bildu gabe, zeren kasu honetan OEHkoak bertsozkoak baitira, eta Kirikiñorenak (*Biarrak dira beso sendua ta azkora andi zorrotza*, Kirik Ab I 3) ez baitu zehatz jasotzen ustez forma finkatua behar lukeena.

Badira beste kolokazio batzuk, gazteleraz preposiziodunak diren bezala (izena preposiziodun sintagmaren ardatz), adib. *poner en funcionamiento, poner en (tela de) juicio, llevar a juicio* (Corpas: 1997: 70), euskaraz adizlagundunak direnak. Joskera: adizlaguna (-n, -ra...) + izena. Adib.: *martxan/abian jarri*, (norbait/zerbait) *auzi(t)an jarri/ipini, eskutan jarri/ipini, eskura/eskuetara eman* 'eskuetan utzi', *burura eraman* 'bukatu', *aitzina segitu, xehetasunetan sartu*. Noski, aditz delexikalduoz gainera, euskarak baditu erdarez bestelako baliabideak ere, haien ordeztarriak (-ra +) -tu, arazi eta -ra- faktitiboa), baina ez nolana: *burura eraman-en* ordeztarri *bururatu*, baina ez *lan bat/proiektua aurrera eraman-en* ordeztarri *proiektua aurreratu*.

Aipaturiko hitz konbinazioak batzuentzat aditz perifrasiak dira, beste batzuentzat lokuzioak, eta beste batzuentzat kolokazioak. Oso ugariak dira euskaraz. Hona adib. *kontu* oinarri-hitzarekin kolokatzen diren aditzak: *kontu eduki, kontu egin, kontu guti egin, kontuak egin, kontu eman, kontu ona eraman, kontu hartu, kontuan hartu*.

Izena (objektua) + aditza joskerako kolokazioak oso ugariak dira mintzaira arrunt edo orotarakoan. Adib.: *bizimodua atera, temari eutsi* (azken hau solidaritate lexikoa duena). Baita hizkera teknikoan edo lanbide-hizkeran, eta halaber kazetaritzan: (legeak) *indar(ra) izan*, (legea) *indarrean izan*, (legea) *indarre(t)an jarri/sartu/ipini* edo (legea) *indarre(t)an atxiki/eduki*, (hipotesiak) *indarra hartu*. Hona beste aditz batzuekikoak, egun kazetaritzan oso erabiliak: *adostasuna/akordioa lortu; akordioa/akordio zabala lortu/hitzartu/lotu; arreta jarri/hartu* (norbaitek zerbaitetan edo zerbaiti), antzekoa da (zerbaitek norbaiti) *atentzioa eman*, maila arrunt edo lagunartekoan oso erabilia vs goimailako *ohartu* (nor-nori); *bazterrak nahastu; dimisioa eskatu/galdatu*(lp.); *garaipena lortu; gatazka konpondu/gainditu; kargua bete/utzi/eduki; kontratua eten* (g. *cancelar/rescindir/suspender un contrato*); *kontrola eduki/galdu; lehergailua eztandarazi (du) eta lehergailuak eztanda/zapart egin (du), bonba zartatu (da)* irakur daiteke Herria 2756.ean), *lehenago* (dinamitak/bonbak) zerbait (etxea...) *jauzarazi (du); ongi etorri egin (dio); oztopoak jarri* etab.

II.1.2. Izena (subjektua) + aditza: aditzak, izenari (pertsone nahiz gauza) dagokion egintza bat adierazten du (Corpas: 1997: 67): *gerra hasi/piztu* (idiomatikoa da, metafora bat baitu azpian: *gerla sua da*, beraz *gerla piztu* * *leher egin* < g. *estallar la guerra*); *susmoa egiztatu* (g. *confirmarse/corroborarse la sospecha*); *zurrumurrua zabaldu (da)* (g. *correr un rumor*).

Subjektu aktibodunak dira beste batzuk: adib. *etsi(mendu)ak hartu*, (mendia) *suak hartu* (norbaitek *etsipena hartu*, mendiak *su(a) hartu* ere bai, noski).

II.1.3. Izena + izenondoa joskerakoak. Izenondoaren (kolokatiboa) esanahiak izena (oinarria) inplikatzeko kasu askotan; beraz solidaritate lexikoa gertatzen da kolokatuen artean. Gainera, izenondoak (kolokatiboa) bere oinarria (izena) intentsifikatzen du – positiboki edo negatiboki—. Hortaz, *Magn* funtzio lexikoa (indartzekoa) da nagusietarik bat. Ugariak dira. Adib.: *adiskide/lagun zahar* 'aspaldiko

lagun'; *adiskide/etsai/dolu/uda/negu/gau min*. *Dolu mina* 'grand deuil' (Lhande, *Dict.*) eta *dolumin* formek ("dolua, bereziki (pl.) norbaiti bere doluan egiten zaizkion atsekabe eta atxikimenduzko erakutsiak", Sarasola EH) bi hitzen arteko lotura finkatu dela adierazten dute. Egun pluralean erabili ohi da, hegoaldean bederen, eta bi formak ortografiaz lotuta: *doluminak* (*eman*)². Beste zenbait: *harreman estua(k)*; *gezur(ra) galanta/biribila*.

Beste izenondo batzuk (*hotz, gogor, huts, santu*) izen jakinen kolokatiboak dira, izenaren ondoren kokatzen direnak. *Hotz* 'Simple; achevé, pur, fieffé' (Lhande, *Dict.*) kolokatiboarekikoak: *haur hotz, langile hotz, atze* 'atzeritar' *hotz*, eta halaber *pobre hotz, alfer hotz / alferra hotza* (azken hauek oinarria izenondoa dutenen artean koka daitezke, ik. geroago)³. Kolokazioak dirudite, hitz elkartuak baino areago. *Hilotz* hitza 'gorputz hila, berezk. gizakiarena' (Sarasola, EH) lexikalduta eta adjektibo gisa erabiltzen delarik, adib. gorputz *hilotza*, eta batez ere *hilotz(a) erori, gelditu/geratu, hilotz(a) egon/utzi* esapide eginetan ('hila erori' etab., ik. adibideak OEHn) aski garbi ageri da kolokazio edo esamoldearen finkatzea. Halaber *hil gogor(ra)* (*erori/etzan/utzi/gelditu*).

Hotz-en antzekoa da *huts*: *logika hutsa* (g. (*ser*) (*de*) *lógica pura/pura lógica*); *haur hutsa* 'encore enfant, tout gosse' (Duhau Hasian II 347). *Santu*, *santarekikoak*: *bake santua* (*Itxi e(g)idazu bake santuan!* hizketa formula ezaguna da).

Funtzio lexikal bereko izenondo batzuk oso erabiliak eta elkarren artean batzuetan trukagarriak dira (*bizi, larri, gorri, gogor, amorratu, porrokatu* etab.). Adib.: *istilu larri/gorri/gogor; haserre/eskandalu bizi/gorri; borroka bizi; baina gogo bizi* (* *gogo gorri, * gogo larri, * gogo gogor*). *Epit* funtzio lexikoa, *hots*, epiteto semantikoki *hutsa* dutenak (*gorri, beltz, zuri*) ugari dira (kolore horiek lokuzioak osatzeko ere balio dute, noski: *gorriak ikusi/pasatu* etab.). Adib.: *lotsa/ahalge/desohore gorria; miseria gorria; behar/premia gorria; gerla gorria; istilu/kalapita gorria(k); eskandalu gorria; ezpain gorria; patar gorria; urre gorria; zilar zuria; ele zuria; miseria beltza, mairu beltza; txapel beltza*. Epitetoak dira ere: *gau iluna, itsaso zabala* (g. *vasto/inmenso océano/mar*); *mundu zabala*⁴

Ver 'behar bezalakoa' funtzio lexikoarekikoa dateke *labana zorrotza*⁵. Kolokatibo bera (izenondoa) beste oinarri (izen) batzuek ere —alor

² *dolumin zinezkoa deremotela* E0 28 1904 "Berdoly". *Dolu min bat izan ginuen*. JE EB-13 502). Egun *dolumin bizienak* (*hartu/...*) ia beti *Herrian*.

³ *mutiko gazte haur hotz*. JE Bu 207. *Haur hotz nintzen*. Gure Almanaka, 1961, 68 (ap DRA). *langile hotz batek*. E 1267 "Noren onetan?". *langile hotz* (Oxobi 175 ap OEH). *langile zahar pobre hotzeri*. E 1284. *edozoin langile, pobre hotz, emazte ahul*. E 1331. *atze hotzari*. E 1159.

⁴ *urre gorritz edo bederen zilar xuriz*. E 375. *jazar hargin-beltzeri, (...) mutur gorri, ele zuri eta barne beltz guziera*. E 300 "Hargin-beltzak". *gerla gorria eta miseria beltza*. E 282? 283?. *Mairu beltzak bere larru beltza*. Axular 93. *Mauru baltzari zelan zuritu bere arpegija?* Mogel Conf. Ona 112. *mairu beltza zelarik Spainian nausi*. Zaldubi, "Agur eta ohore Eskual-Herriari" RIEV 1909, 397.

⁵ *labana zorrotzes betea*. Munarriz 1753, FLV 1989, 117. *Labain zorrotza sartu didak*. Lekuona Eun Dukat 50.

semantiko berekoak— hartzen dute: *bista/begi/belarri zorrotza; ahots/begi/belarri zoli*; baina *usaimen/gusto fina (bista/begi lausoa ez dateke maiztasun berekoa)*. Beste batzuk: *sasoi betea / sasoi, bete-betea; sasoi/trenpu ona/onean/tzarrean, ? sasoi/trenpu tzarrean*, Ipar. *fleitian (< flore betian ?) (izan), sasoi/egon (B 386; gazt. estar en (buena) forma*.

Ver funtzioa duten anitz ideologikoak dira. Adib. *euskaldun garbia*⁶; *euskaldun peto-petoa* 'euskaldun osoa (?)', *euskaldun jatorra*. Aspaldikatuxeak dira emakumeei buruzko topikoak: *etxeoandre/emakume begiratu* 'gutxi gastatzen duena'; *emazte zilar* 'emakume garbi'⁷. Kolokazio ideologikoak historiako une jakinetan politikariek, kazetariek etab. nor bere alde erabiliak dira eta beraz galkorrak (izen bereziak dira galkorrak, ez kalifikatiboak). Adib., I. Mundu Gerra edo politika-gerla giroko jakinekoak eta Iparraldeko kontserbadoreek erabiliak izan ziren: *aleman higuina, Belgika/Serbia gaixoa/dohakabea; Frantzia katolikoa*. Egun ere erabiliak dira horien arteko zenbait⁸.

Bon 'ona' funtzio lexikoaren barruan koka daitezke kalifikatibo finko batzuk. Tradiziokoa da *Jainko ona* (eta *de(a)bru (t)zarra*)⁹. Beraz beste batzuek esanahi negatiboko kolokatiboa dute: *edan tzarrekoa (izan)* (ez dago *edan oneko-rik*); *grina txar/gaizto/makur*. Aldaera bikoak ere badira (positiboa/negatiboa, *ona/txarra, zuzena/okerra*): *balantza positiboa/negatiboa; egoera ona/txarra, iritzi ona/txarra, iritzi okerra / okerreko iritzia; borondate ona/txarra/gaiztoa*.

Hona izen + adjektibo joskerako beste adibide batzuk: *egia handia(k); eginbide hertsia; egun seinatua* (zaharra da ere *egun s(e)inalea*, X. Kaltzakortak ohartarazten didanez); *erabaki garrantzitsua/larria(Ipar)/sendoa; esker ona (agertu/...)* 'eskerrak eman'; *esker tzarreko X/tzarrekoa (izan); etsai amorratua; gerla izigarria (Ipar.); gezur galanta / gezurra galanta; haserre/jenio bizia; patxada ederra; urgulu zozoa (Ipar)*.

II.1.4. Euskarak badituzke ondoko erdarek ez bezalako kolokazioak. Adib. *-ko* markaren bidezkoa, euskararen balibideetarik bat baita. Batzuetan, oinarri-hitzak kolokatibo jakina hautatzen du, adjektiboa, *-ko* izenlagun nominalizatzailearen bidez: *aldeko/kontrako iritzia/botoa; erabateko akordioa* (g. *acuerdo total*); *erabateko lehentasuna*. Beste batzuetan *-ko* markak oinarri-hitza sustantibo bihurtzen du: *ezezko*

⁶ "Euskaldun garbi. Vasco que habla su lengua habitualmente, con corrección y naturalidad (tamb. fig., no referido a personas); "Vasco puro, no contaminado (no necesariamente referido a la lengua)" (OEH). Beraz odolez, bihotzez (eta fededunentzat erlijioz ere, erlijio katolikoz).

⁷ *Emazte begiratu artu ebana*. T. Etxebarria, Lexicón.

⁸ *Frantzia katolikoa*. E 1463, 1915. *aleman higuin tzarren*. Hiriart-Urruti, E 1472. *beren Belgika gaixoaz*. E 1450. (Aristide presidentea (...) *bere aintzineko Duvallier higuina eta holakoan iduriko bilakatua*. Herria 2746.

⁹ "Sosa, Jainko huna 'ona'; gabia, debru zarra" (zubererazko esaera bat). "Diabru zarrak aditzen dute / zure animen usaya". Txirrita 0185 ap Hidalgo 167.

biribila (eman/hartu); ezusteko handia/galanta (izan). Edo *-ra + -ko* adizlaguna + izena: *lasaitasunerako deia (egin)*.

Hona beste mota bat: izena + izena joskerako bikote juntatuak edo elkartuak, 2. osagaia kolokatiboa dutenak, semantikoki sinonimikoak edo bestela kolokatiboak oinarria osatzen duela: *Jaun eta jabe; agur eta ohore Xi (norbaiti), ohore eta gloria* ¹⁰. Batzuk lokuzioen, beste batzuk hizketa-formulen mugakide dirateke.

II.1.5. Gaztelerazko izena + preposizio + izena bezalakoak (*tableta de chocolate, banco de peces*). Lehen kolokatuak (oinarria) unitatea edo multzoa adierazten du, eta bigarrenak (kolokatiboa) unitate edo multzoaren zati edo atal txikiago bat, edo multzoaren/taldearen eta banakoaren arteko erlazioa. Hori bai, gazteleraren alderantzizko joskeran. Bi azpimota bereiz daitezke, funtzioen arabera. Lehen azpimotakoak *Sing* funtzio lexikodunak dira ('atala/unitatea'). Adib.: *baratxuri/berakatz atala, baratxuri (x)ixterra; ogi/arto erreguta(da)/errebeta; azukre kozkorra / sukre mokorra; txokolate tableta/pastila / xokolet presa* bat (Duhau II 378); *xaboi pastila*. Bigarren azpimultzoari *Mult* funtzio lexikoa dagokio. Adib.: *arrain talde, arrain baltsa, arrain sarda; erle-mulko* (gazt. *enjambre de abejas*); *txori-aldra/taldea/saldoa*. Euskaraz hitz elkartutzat ere har daitezke. Hortaz, nola idatzi behar dira, gidoiarekin ala gabe? Kolokazio badira, egokiago dateke gidoi gabe idaztea.

II.2 Aditza dutenak oinarri.

II.2.1. Aditzondoa (modu- eta intentsitate-aditzondoa; g. *-mente*) + aditza. *Magn* funtzio lexikoa dute. Adib.: *argi (eta garbi) esan (du), argi gelditu (da); argi ikusi (du); arrote jantzi (da); erabat aldatu; erabat ukatu; estu/hertsiki lotu; estu hartu (du)* 'gogor egin'(norbaiti); (kiroletan oso erabilia, kirolari batek kontrarioari uste baino zailtasun gehiago jartzea adierazten du); *garbi(ki) mintzatu (da); itsutuki maite (izan/ukan); larriki/arinki zauritu (du/da)* (zuzena ote arin zauritu da, arin zauritu bat, ETB 1, Euskadi Irratian etab. erabilia?). *azkarki/itsuski/larriki/handizki kolpatu* (hauek lema izenondoa dutenekiko lotura estua dute: *larriki/arinki zauritua*); *tinko/irmo eutsi; zabal ideki / zabal-zabala idekia(k)* ¹¹.

Kolokatibo adberbiala (*nola, non* galdetzailerei erantzutekoa) eta aditz delexikaldua dutenak. Konbinazio-aldaera bikoak (ongi/gaizki, zuzen/oker/makur): *ongi/(molde)gaizki erabili* 'tratatu'; *ongi/gaizki esan*;

¹⁰ Adibideak ik. OEH XIII, ohore.2., 445. or.

¹¹ "Leihoak idekiak, zabal-zabala (leihuk iekiak, zahal-zahala) App. Les volets grands ouverts (alors qu'une tempête s'annonce)" (Duhau Hasian II 348).

ondo/txarto egin; ondo/ongi/gaizki esan/ulertu, euskalki aldaerekien: *ondo esan, txarto esan; zuzen/makur/oker jokatu; alde/kontra izan/jarri/jokatu*. Ugari dira adizlaguna + aditz delexikaldudunak (*egon, gelditu, ibili...*): *kanpo/barne) izan/egon; inguru ibili; bazter(ean) gelditu/egon/ utzi); alde bat(era) utzi/gelditu*.

Lokuzioen mugan daude (hortaz kolokazio direnez zalantzarri da), beste batzuk, kolokatibo bikoitza eta (erdi) sinonimikoa dutenak: batzuk, bikote erritmikodunak (*sor eta gor egon/gelditu/...*; *sor eta lor gelditu; isil eta biribil egon* (biribil: 'zintzo'). Horietako zenbait, ia aditzik gabe erabiltzen direnak, bereziak, lagunarteko hizkerako konnotaziodunak, adierazkorak eta irrigarriak —erdara-euskara jokoaz edo nahasketaz baliatuz—: *tentepotente egon; serio demonio egon/ari; zero patatero ?eman/?jarri* ¹²; *kieto para(d)o egon; antzeko parezido izan; isilik eta kallando* ("Isilik eta kalando, si no makillando" esaten genuen Markina aldean). Kolokatibo bikoiztun batzuk oso erabiliak dira: *korrika eta presaka joan/ibili* (g. *de prisa y corriendo*), *estu eta larri ibili*. Kolokatiboa *Magn* funtziokoa dute beste bikote batzuek: *negarrez, hipaka*(Ipar.) / *negar zotinka*(Heg) *ari/egon; antsika eta negarrez ari/egon / negar antsika ari/egon; negar eta negar egin/egon/ari; negar marrumaz/negarrez, (eta) marrumaz ari/egon* ¹³. Lokuzioen itxura dute beste kolokazio (?) batzuek ere: *egoki eta bidezkoa (izan); posible eta beharrezkoa izan* ¹⁴. Halaber aditz nahiz izenondo funtzioan oso erabiliak diren batzuk, adizlaguna + aditza / partizipioa + adizlaguna joskera eta *Magn* funtziokoak: *leporaino ase / ase, leporaino; mukurru bete(a) / betea, mukurru* ¹⁵.

II.2.2. Onomatopeiez osatuak (onomatopeiek aditzondo funtzioa betetzen baitute) ugari dira. Adib.: *dinbi-danba* 'kolpe, tiro, kanpai-hotsa' *jo; zanga-zanga/zanka-zanka/dzanga-dzanga* 'trago handiak

¹² *hartan dago tente-potente. Pazote bat lurtean landaturik badakizue, nola dagon? Hala-hala; bardin-bardina*. EO 1904-2-5.

"Algunos profesores que se las daban de ingeniosos acuñaron el término CERO PATATERO, un ripio vulgar que los estudiantes más jóvenes de finales del siglo XX han puesto de moda para referirse a sus propios suspensos" (Calles, J.—Bermejo, B., *Jergas, argot y modismos*, Libsa, 2000, 35 "Tener un rosco", 32. or.). Esanahia hedatu bide du, ez baita ikasleek beren buruez irri egiteko soil-soilik erabiltzen.

¹³ "Nigarrez, hipaka (niarrez, hipaka) App. Pleurer en sanglotant" (Duhau Hasian II 347). *nigarrez, marrumaz* ari 'pleurer en sanglotant' (Duhau Hasian II 348). Adibide franko dago OEHn (negar).

¹⁴ "Javier Madrazoren ustez, Ibarretxe Panaren eta PSE-Eek aurkeztutako Estatutu erreformaren arteko akordioa "posible eta beharrezkoa" da." (B 330).

¹⁵ "Asea nuk, leporaino (asia nuk, lephoaino) App. J'en ai marre / ras-le-bol!" (Duhau Hasian II 347).

"*Zakuia betea, mukurru* (zakuia bethia, mukurru) App. Le sac rempli à ras-bord" (ibid. 348).

eginez edo gogo biziz' edan. Horietan atxikimendu lexikoa dagoke bi osagaien artean. Hona beste batzuk: *tipi-tapa joan/abiatu*); *tanpez hil*; *mauka-mauka jan*; (berriak) *bala-bala zabaldu*; *elurra mara-mara ari/egin/erori/bota/...* 'ugari', *elurra zarra-zarra ari*; *euria zir zir egin/ari/erori/bota/...*; *kalakan tal tal tal ari* ¹⁶.

II.3. Izenondoa dutenak oinarri

II.3.1. Izenondoa + izenondoa/partizipioa joskerakoak. *Magn* funtzio lexikodunak dira *okitu*, *erromes*, *hotz*, *garbi*, *arrail*, *amorratu* kolokatiboekikoak. Adib.: *aberats okitua*, *zahar okitua* (*okitu* 'zerbaiten maiztasun edo gehiegikeriagatik gogaitu edo aspertu', Sarasola EH) edo *aberatsa*, *okitua* eta *zaharra*, *okitua* (bigarren egiturakoak, tartean eten bat dutela ahoskatzekoak; esanahiz enfatikoak dira) ¹⁷. *Erromes* kolokatiboarekikoak: *pobre erromesa* (*erromes* 'behartsua, pobrea', Sarasola EH) ¹⁸; *pobrea*, *erromesa* 'Très, très pauvre' (Duhau Hasian II 346). *Hotz* kolokatiboarekikoak: *pobre hotza*, *alfer hotza/alferra hotza*. Halaber *alfer zotz* 'gran holgazán' OEH / *alfer gorotz/korotz* 'atrozmente perezoso' OEH ¹⁹. *Garbia* kolokatiboarekikoak: *lapur garbia* (*da*) 'benetako lapurra' / *lapurra*, *garbia!* / *lapurra duk*, *garbi!* (izena izenondo funtzioan) ²⁰. *Arrail* izenondoa *mozkor/hordi*-rekin kolokatzen da soilki: *mozkor/hordi arrail/arraildua* 'guztiz mozkorra', *mozkorra*, *arraila* 'complètement soûl' (Duhau) ²¹. Beste batzuk: *aberats puxanta*; *aberatsa*, *puxanta* ²²; *txarri zikin* / *txerri urde*; *asto ziri* ²³. *Gose/goseti*

¹⁶ “*kalakan tal tal tal* Blaguer, bavarder” (Duhau II 391). “Uria, tzir tzir tzir. Une pluie insistante, mais pas violent, crachin” (ibid. 391).

¹⁷ *aberats okitu batzu*. E 1468. *aberats okituentzat*. Labaien Petrikillo t. 1 364. “*Zaharra, okitua!* (zaharra, okhitua) App. Très vieilli. (Peut se dire aussi bien pour une personne que pour un outil. Il va sans dire que quand on l'utilise pour une personne il faut faire plus attention, car ce n'est pas élogieux du tout...)” (Duhau Hasian II 348).

¹⁸ *Garade pobre errumesak, gauza on guzien beartsuak negarresco balle gontan* (384). LE-Ir ap OEH. *Pobre errumesen beren artean ere berexkondeak*. E 1098.

¹⁹ “*Alfer(a) hotza!* (azfer(ra) hotza). App. ‘Grand paresseux’ (Duhau Hasian II 347). *alfer zotz harek*. J. Etxepare Beribilez 13. *Hura alfer-zotz hola ikusteaz*. Barbier legend. 140. *Badire alfer korotzak*. E 1290.

²⁰ “*Ohoia duk, garbi!* (ohoina-uk garbi) App. C'est un voleur, un vrai (avec exagération). Hura, *buhamea duk garbi!* (hua, buhamia-uk, garbi) App. Lui, c'est un vrai bohémien (En fait, il s'agit d'une personne un peu trop familière (et pas toujours claire en affaires?))” (Duhau Hasian II 346). Ohar bedi, puntuazio aldetik: *lehenbizikoan* (*Ohoia duk, garbi*) koma jarri duela, bigarreanean ez (*buhamea duk garbi!*).

²¹ *ikusten duzue, mozkor arraila?* E 1290. *Mozkor arraila dago*. Garate Erdarakadak 224. *Ostatu tzar oietako batean, mozkor arraildue*. Izeta Dirua galgarri 56.

²² “*Aberatsa, puxanta* (abeatsa, puxanta) App. Très très riche” (Duhau Hasian II 348).

²³ “*Txerri-urde*. “*Txarri urdi ori!* ¡asqueroso! Iz ArOñ. “Pleonástico que se dice así para acentuar el calificativo de cerdo. (...)” (OEH txerri).

amorratu eta *aberats okitu* adibideek erakusten dute nola askotan oposizioan funtzionatzen duten.

Azpitota bat: *-ko-dun* izenlaguna + izena, edo alderantzizko joskeradunak: *sasoiko gazte / gazte sasoiko, mutil sasoiko*.

II.3.2. Aditzondoa (maila-aditzondoa edo graduatzailea (-ki) + partizipioa (izenondo funtzioan)/ izenondoa joskerakoak. Izenondoa edo izenondo funtzioa partizipioa dute oinarri; aditzondoa, kolokatibo: *handizki/itsuski kolpatua; larriki zauritua; erabat komentzituta* edo *erabat komentzitua*. Kasu bakanetarikoa da, agian, *itsuski ederra* 'oso ederra', oximoron itxurakoa, *Magn* funtzioduna eta solidaritate lexikoduna.

II.3.3. Aditza oinarri duketen arren, erabilera aldetik izenondo funtzioa nagusitzen deneko kasuak ugari samarrak dira. Ondoko joskerakoak: adizlaguna (instrumental kasuan: -z) + partizipioa (izenondo funtzioan). Adib.: *urguluz hantua/hanturik* (hori da OEHN erabiliena; gero badira *urguluz hantu (du), urguileriak hantu (du)* adibideak ere); *jelosiak urtua / jelosiak jana; Ahalgez urtua; ? negarrez urtu(a)*²⁴.

III. Kazetari hizkerako kolokazioen arazoak

Azken 25-30 bat urtean espezialitateko termino eta banako fraseologikoak, kazetaritza homologatu batean erabili ohi direnak, ugari sartu eta zabaldu dira euskarari. Aitortu behar da jakintza arlo eta gai guztietako termino zientifiko-teknikoak nahiz esapide edo adierazpide arruntagoak bateratzeko, ahalaz beti berak erabiltzeko eta askotan are sortzeko —premia gorriak eraginda— ahalegin handia egin dutela unibertsitate, hiztegitik, itzultzaile, Elhuyar, UZEI, EITB, *Euskaldunon Egunkaria*, *Berria*, Iparraldeko *Herria* eta bestek. Hitz eta esapide horietako franko kazetaritzaren bidez sartu eta zabaldu dira politika-, administrazio- eta hainbat jakintza-arlotako hizkeratik erakarritak. Esapideez mintzatzean, hemen kolokazioak baizik ez ditut aipagai.

Kontua da, kolokazio(gai) asko eta asko berri samarrak izan arren, erabiliaren erabiliz indar hartzen, finkatze eta egonkortze bidean aurrera egiten ari direla, nahiz tradizioan sustrai gutxi edo argala duten (III.1.) eta inguruko erdaren eredu eta molde sortuak edo gutxienez haien

“Asto ziria, jakin banu/jakiterat ekarriko nian!” App. Ah mince, alors, ...”. “Asto ziri handi horrek ez baitu bertze izenik <>. Ellipse de <merezi>” (Duhau II 40-41).

²⁴ “*Urguluz hantua*. Litt. Enflé d’orgueil. Très orgueilleux” (Duhau Hasian II 395). “*Jelosiak jana*. Rongé par la jalousie”. Ibid. 394. “*Ahalgez urtua*. Litt. “Fondu” de timidité. (Pour les enfants)” (Ibid. 394).

eragin handikoak diren. Izan ere erdal esamoldeekin estropezurik ez egitea edo haiei ihes egitea ez da erraza. Beste zailtasunik ere badu kolokazioen finkatze prozesuak: euskalkien arteko aldeak eta zenbait esamolderen arteko zalantzak (III.2). Beraz esapide bat kolokaziotzat hartzeko irizpideak zehaztu eta finkatu behar lirateke, bereziki erabilera eta tradizioa (III.3). Azkenik, kolokazioen gehiegizko erabilerak kazetari estiloari ekar diezazkiokeen arriskuez ohartarazi nahi genuke (III.3.).

III.1. Tradiziozko euskara eta kolokazio(gai) berrien uholdea: aldaketak

Egun hedabideetan korritzen duten hitz, esapide edo adierazpide asko eta asko berri samarrak dira eta inguruko erdaren, baita mendebaldeko hizkuntza nagusien eredura moldatuak, tradiziozko euskaratik aldendurik beraz ²⁵ .

Kasu batzuetan osagai guztiak aldatu dira. Adib. egun *informazioa eman* eta *informatu* erabiltzen dira ia soil-soilik; lehenago, *berriak jakin/entzun*, *argitasunak/garbitasunak* ‘azalpenak’, ‘informazioa’ *eman/jakin*. Egun *interesa izan*, *interesa sortu*, *interesgarria izan*, *interesatu* eta holakoak erabiltzen ditugu ia soil-soilik. Lehenago, adib. nafar-lapurterazko tradizio aberatsean *esker/griña/lehia/zor* oinarriekiko lokuzioekin jokutzen zuten: adib. (zerbaiti, zerbaitek) *eskerra izan/erdietsi*, (zerbaitek) *eskerrik ez izan* (ez du *eskerrik* ‘ez du interesik’) ²⁶ .

Ez dut ukatuko, inola ere, egungo *interesa izan*, *informazioa eman* onargarriak direnik; baina gure tradizioko esapideak ezagutu behar genituzke, aberasgarri direlako, euskara automatiko eta pobre erromesa egin ez dezagun. Egun lehenago baino hitz eta adierazpide zehatzagoak eta askotan nazioartekoagoak erabiltzen badira ere, lehenagoko adierazpideek morfologia eta joskera joko malguagoa eta aberatsagoa

²⁵ G. Garate, *Euskarazko tradizioa eta molde berriak*. Gero-Mensajero, 2003. Egileak adibide batzuk baizik ez ditu komentatzen, baina askoz gehiago dira, noski.

²⁶ (...) *herrestan bizi den langileak zer esker dioke sekulan ikusiko ez duen erretretari (...)?* E 1257. *Egungo egunean oraino, zonbat ere arrotzez ezagutua baita eta alde orotarik ikertua, Eskual-herriak ez du eskerrik eskualdunentzat baizik.* E 1277. *Mendietarik hunaraindiko eskualdunek nahi zuketzen eskuarak Parisen esker berak ardiets zitza nola garaitiko mintzaiek.* J. Etxepare “Eskuara non erakuts” E 1275.

(norbait edo zerbaitez) *grina izan*: Grina: ‘axola; jakinmina, ardura bizia, fr. inquiétude’ (“Antsikabeki, batere griñarik gabe” indifféremment, sans aucun souci” (Lhande, *Dict.*). “Grina: 2. souci, inquiétude, soin anxieux” (Lhande, *ibid.*). (...) *jende xehearen gogoa atzeman nahi (dute), hartaz griña dutela sinetsaraziz.* E 1268.

(Diharasarritz) *Badaukagu ez duela berak bertze lehiarik (eskualdun herritarrei ongi anitz egiteaz bertzerik.* E 536 “Bi liburu on”). *oraiko lehien heinean.* E 1302.

erakusten dute, nahiz konplexuagoa eta zailagoa ere egungo hitzuntzat. Dena dela, gertatzen ari diren eta daitezkeen aldaketek ondorio larriak ekar ditzakete: tradizio idatziaren galera, erdialdeko euskalkietako hitz eta formen guztizko nagusitasuna eta gainerako euskalkietako hitzen desagertzea etab.

Beste kasu askotan, kolokatiboa aldatu da. Adibidez: *gatazkaren konponbidea*, *gatazka konpondu/gainditu* (Euskal Herriko gatazkari buruzkoak, noski): esamolde horiek ez dira tradiziozkoak, tradizioan *gatazka*-rekin konbinatu ohi diren aditzak batez ere *ari/ibili/hasi/sartu* baitira. (g. *resolución del conflicto*, *resolver el conflicto*); *martxan jarri* (da, du): orain arte normalagoa izan da *martxan hasi(da)/ipini(du)*. * *funtzionamenduan hasi (da)/jarri (du)*; *ekintza(k) burutu/aurrera eraman* (gazt. *realizar actividades*), edo (hainbat /...) *ekimen antolatu* (g. *organizar diversas actividades*); *aukera paregabea/ezinhobea*: tradizioan *aukera ederra* da erabiliena, edo *aukera ona*; *ika-mika sortu/piztu* (da/du) (gazt. *desatar(se) una polémica*) guztiz berria dateke, nahiz oso erabilia egun: hiztegietan ere nekez aurki daiteke *ika-mika* hitza, bai *hizka-mizka*²⁷; ordea, normalagoa dateke *eztabaida sortu/piztu*; *sutea piztu* (da): orain arte *su(a) lotu* (zaio; lpar.) / *su(a)(k) hartu* (du) esan izan da.

Beste batzuk, tradizioan hein bat erabiliak izan arren nagusi izan ez direnak, erabat gailendu dira: *aurrera eraman* (lanak/proiektua/asmoa) (g. *llevar adelante*). (*aurrera eraman/eroan(b)* '(zerbaiti) ekin' eta *burura eraman* elkarrengandik bereizgarriak ote dira beti?); *garaipena lortu/erdietsi* (g. *conseguir la victoria*): tradizioan gehiago erabili izan da *garaipena irabazi*, *garaipenarekin irten*, *garait(i)a ardietsi/irabazi*; *txalo zaparrada jaso*: gehiago erabilia izan da *txalo handiak/ederrak hartu/izan*; *txalo bero* (bat) (g. ? *un cálido/caluroso aplauso*) bezain erabilia izan da *txalo-hots* / *txalo-jotze*. Gailendu diren esamoldeotan erdararen eragina nabaria da kolokatiboaren aldaketan.

Zenbait kasutan, oinarriak kolokatibo jakina hautatu du, adjektiboa, -ko izenlagunaren bidez. Adib.: *aldeko/kontrako iritzia/botoa* (*eman/adierazi/...*; (gazt. *dar/expresar opinión/voto favorable/desfavorable*). Erabateko kolokatiboa oso zabalduta da: *erabateko lehentasuna* (gazt. *prioridad absoluta/total*); ? *erabateko akordioa* (gazt. *acuerdo total*). Beste batzuetan -ko markak oinarria

²⁷ *hizka-mizka* zerbait altxatu zen. Lafitte Murtuts 23 ap OEH *hizka-mizka*.

sustantibo bihurtzen du: *ezezko biribila (eman/hartu) (gazt. negativa rotunda)*²⁸ ; *ezuste(ko) handia/galanta*. Erabateko bezala, erabat aditzondoa ere hedatu da kolokatibo gisa: *erabat aldatu* (ordea, Herria Iparraldeko astekarian *azkarki/arrunt/alde bat kanbiatu* erabili ohi dute); *erabat ukatu* (gazt. *negar rotundamente*); *tinko eutsi*. Izan ere, hedabide eta kazetari askok mintzaira enfatiko eta erredundantea maitez, horrelako adjektibo eta aditzondo indar emailleak nahi dituzte. Berria da ere, kirol gauzetan erabiltzen delarik, *joko-bolada ona/txarra (izan/euki)* eta erabiliagoa den *joko-bolada onean/txarrean (egon/ibili)*, gazt. *tener/estar en buena/mala racha*.

III.2. Zailtasunak: erdaren eragina, euskalkien arteko aldeak eta zalantzak

I. Sarasolak eta G. Garatek salatua dute erdaren, eta bereziki gaztelaniaren eragina²⁹. Zorionez, badirudi Hegoaldean azken urteetan kazetariak hobeki mintzatzen direla. Hala ere, erdararen eragin gehiegitxo nabari da askotan. Adib. *egoera berbideratu* (gazt. *reconducir la situación*)³⁰. Ondokoak ere ez dirateke egokiak, baizik berrikeria itsusi eta hizkuntzaren itsusgarriak, kolokatiboa desegokia delako: *porrota jaso* (g. *cosechar una/la derrota*): *porrot egin/eragin* behar luke; *gailurra/tontorra zapaldu* (gazt. *pisar la cumbre*): *gailurrera/tontorrera igo* da normalena, edo bestela *gailurra jo / gailurra garaitu* (ap. OEH *gailur*, K. Mitxelenaren adibide batekin); *ezinean aritu (da)*: egokiago da *partiz. + ezinean/ezinik* edo *partiz. + ezinean gertatu (da)*; *atxikimendua eman (dio)*³¹: *atxikimendua erakutsi/agertu (dio)* behar luke; are desegokiagoa da *atxikimendua jaso / atxikimendu ugari jaso (du)*. Ohargarri da hegoaldean *jaso* eta *jarri* aditz delexikalduak ugaltu direla. *Arazoa sortu (da, du)* (g. *crear/surgir un problema*) bezain erabilgarria dateke (zerbaitek/norbaitek) *arazoa eman / arazoa(k) ekarri/ipini (du, dio)*, edo bestela, esanahia xeheki zein den, *buruhausteak eman, auzia izan* etab.

²⁸ *eurekandik ezezko biribillak arturikoa*. Agirre Kresala 119, ap OEH ezezko.

²⁹ Sarasola, I., "Erdararen eraso euskal kazetagitza" Euskal kazetarien Jardunaldiak, 1991, ondoko liburuan ere argitaratua; *Euskara batuaren ajeak*, Alberdania, 1997. Garate, G. *Erdarakadak. Euskaraz ongi mintzatzeko Hiztegia Zazpi probintzietako adibideak*. Ediciones Mensajero, 1988.

³⁰ "(...) Luesmak espero du EAJko zuzendaritzak bihar bertan egingo duen bileran egoera berbideratu ahal izatea (...)" (B 330).

³¹ *700 hautetsik emandako atxikimendua*. Berria 317, 12.or.

Arrunkeria nabari da adierazpide batzuetan: *aktualitateari errepassoa eman/egin* (g. *repasar/dar un repaso a la actualidad*) baino egokiagoa dateke *eguneko gertaeren berri eman / eguneko gertaerak laburbildu* edo antzeko zerbait, *errepassoa* hitza hizkuntza maila jasokoa ez delako. Zuzen edo egoki itzultzea edo mailegatzea ez da askotan erraza. Horretarako nazioarteko hitz eta esapideez baliatzea, gaztelania edo frantsesezkoen ordez, egoki da. Ez, ordea, Espainiako gaztelaniaren azken berrikeriak kalkatzea, gaztelera tradizionalagoari kasu egin gabe, hain zuzen Ameriketako gaztelania (hizkuntza honen zentrua, Espainia periferian baitago) zahar kutsu handiagokoa izanik.

Kolokazioen finkatze edo esapide egin bihurtze prozesua euskara batu, estandar eta normalizatuaren finkatzearekin batera doa. Zorionez, euskararen batasunerako hain axola handikoak diren esapide egin askotan batasuna dago, "euskalkien axal ñabarra" —K. Mitxelenak zioenez— gorabehera. Hala ere, euskal esamolde askok, euskalkien arabera, osagaiak, edo bat bederen, desberdinak dituzte. Bereziki aditz delexikaldudunetan ekialdeko euskalkiak edo nafar-lapurtera eta hegoaldekoak bereiz dabilta: (Ekiald., Ipar.) *eman* / (Heg.) *ipini, jarri, etab.*, adib. *dudan eman / dudan ipini* ; *zutik ipini / zutik eman* ³² ; (Ekiald.) *begi eman* / (Mend.) *begia bota*; (Ipar.) *goiti joan* / (Heg.) *gora egin*; (Ipar.) *irabazitan joan, irabazitan gelditu* / (Heg.) *irabazten joan, irabazten irten*. Alde handiagoak ere ageri dira, bi kolokatuetan: *kargua hartu* (Heg.) vs *kargu hartu* / *kargutan sartu* (Ipar.). Baina ez da dudarik hegoaldekoak nagusituz joango direla.

Aipaturiko eragozpenez gainera, euskara batuak lanbide-hizkera edo hizkera teknikoak bateratzea eskatzen duenez, bateratze bidean azken urteetan esamolde batzuk —aukeran gehiegitxo—, elkarren eite handikoak, elkarren lehian dabilta, zalantzan. Adib. *argi gelditu (da)* eta *agerian gelditu (da)*; *argi egon (dago)* eta *agerian egon (dago)*. *Agerian* erabiltzeko joera zabaldu da: *agerian izan, agerian ipini/eman, agerian/ageriki esan/erran, agerian jarri, agerian ezarri*. Horiek guztiak tradizioan erabiliak baina horiekin batera *ageri izan, ezagun izan* ere bai, tradiziozko kazetaritzan ³³. Eta, noski, *argi (eta garbi) esan, argi mintzatu (da), garbiki mintzatu (da)*. Ordea, *agerian utzi*-ren adibiderik ez dator OEHN, beraz gazt. *dejar claro*, ing. *make clear* euskaraz esateko ez digu balio.

³² *gobierno bat ezin xutik emanez*. Lafitte Kazetari 307.

³³ *Zerbitzu sekretuak agerian gelditu zirenekoa gogoan dute Parisen*. Berria (izenburua), 2004-3-7, 28. or..

Ageri da heietarik aterako den hazia nolako ditekén. Eskualduna 262.

Bertzalde orai auzi bat baitute hacia (...), hortarik ezagun da klarki Indoxinako soldadoak izan direla Parisetik beretik salduak komunixt etsaieri (...). Lafitte Kazetari 354. Bainan geroztik hainitz berriz hoztu zaizko, eta guk lerro hauk egitean ez da ongi ezagun ez dutenetz frango deputatuk beren lehen iduripena eta baimena gezurtatuko. Ibid. 355.

III.3. Esapide bat kolokaziotzat hartzeko irizpideak: erabilera eta tradizioa

Kolokazioak hitzunen erabilera eta normakoak badira, normakotzat hartzeko edo ezagutzeko irizpide batzuk behar genituzke: agian lehenik, erabiliak eta beti berrerabilgarriak izatea, eta gero tradiziozkoak edo bestela egungo premietarako egokiak izatea. Hortaz, aztergarri da egun hedabideetan erabili ohi diren kolokazioak jendeak –hizkuntza maila batean, eskoletan etab.— benetan erabiliak diren edo bakarrik kazetari zenbaitek eta beraz hizkuntzaren norman oraino ez finkatuak.

Ezen zenbaitetan kontua ez da beharbada tradiziozkoak diren edo ez, berriak diren edo zaharrak; ez eta berriok itzuliak diren, beste hizkuntzetan ere itzuliak izaten baitira. Baizik eta jendeak_erabiliak ote diren edo ez; nahiz kontuan izatekoa den ere nola itzuli diren. Edo bederen normaren eremuetan —idazlanetan: prosa literarioan edo ez literarioan—, euskara ongi mintzatzen den mintzategietan onartuak diren, egoki idazten eta hitz egiten dakitenek erabiltzen dituzten. Esaterako, Kirikiñoren *aldi bat igaro*, Kirikiñok-eta idatzia, ez zen euskara mintzatuan hitzunek *denpora pasa(t)u* baino gehiago baina normaren eremuko kolokazioa zatekeen, lehenago bederen. Beste era batera esanda: euskal kazetariak eta idazleak beren laborategian moldatu eta etengabe erabili eta hein batez beren erabileremuan behintzat hedatu dituzten kolokazioak hizkuntzaren norman finkatuak ote daude? Edo zein bai eta zein ez?

Egungo kazetaritza modernoan jarduteko euskarak premiazko dituen hitz eta esamoldeak, mailegatu behar ditu edo tradiziotik hartu. Baina egungo kazetari eta idazle batzuek alderdi batzuei dagokienez —hitzordena, esapide eginak, adierazpide jatorrak etab.— tradiziokoak baztertu eta aise jotzen dute erdarara. Gure kazetaritzako tradizioa beharbada ez da munduko gorena edo inon ez dena baina idazle bikainak baititugu: J. Hiriart-Urruti, J. Etxepare medikua, J. Saint-Pierre, Lafitte, Kirikiño, Larreko, Manezaundi, Lizardi...Kontua da askotan euskara kaxkarra tradizioaren ezagutza ezarekin eta erdaren morrontzapean jardutearekin loturik dagoela.

III. 4. Kolokazioen arriskuak: nominalizazioa eta automatismoa

Kolokazioak kazetarien eskutan tresna indartsuak dira: molde erosoak komunikatzeko, informazioa prozesatzeko, mundua aztertzeko; asko, esanahiz gardenak dira, eta hortaz arrakastaz erabilgarriak. Arriskuak ere ekar diezaizkioke kazetari estiloari, beti eta beti molde berak erabiliz gero: automatikoki hitz egiteko joera, xehetasun-ñabarduren murrizte eta galtzea, batzuetan are anbiguitatea, astuntasuna, mintzaira hanpatu eta erretorikoa, artifizialtasuna...

Egun kazetari askoren aho-lumatan gehiegizko erabilera eta desegokitasuna —zehaztasunik ezarekin batera— ageri da. Esaterako,

kolokatibotzat adjektibo indargarri arrunt zenbaiten erabileran (*izugarria/ikaragarria/itzela*), adib. *arrakasta izugarria* (egokia da ordea *gerla izugarria*); edo *aukera paregabea/ezinhobea*: naturalagoa da *aukera ona/ederra*.

Bereziki kazetaritzako oinarrizko joskera eta ezaugarritzat hartzen den nominalizazioak, estilo aldetik, arrisku handia dakar. Adib. (zerbaiti) *hasiera/bukaera eman* eta *hasi* edo *bukatu* esanahi berberekoak beti ez izan arren, eta modifikatzaileak hartzeko gauza izan arren (*hasiera ona eman* etab., horrek eskaintzen duen erraztasuna eta berrerabilgarritasunarekin), hala ere testuinguru gehienetan esanahi berekoak dirateke, eta kasu horietan *ongi hasi* (*da/du*), *ongi/gaizki/txarto jokatu du* etab.en ordez beti eta beti *hasiera eman*, *hasiera ona eman/izan* (*abiatu, abiarazi, abian izan/jarri* etab. ere erabilgarri dira, noski), *joko ona erakutsi/eskaini* esatea ez da bide ona. Adib. (botoetan) *igoera handia izan* egokiagoa al da beti *nabarmen(ki) igo* edo *gora egin, goiti joan* etab. baino? *Hel egite bat aurkeztu, hel egin* baino? ³⁴; *ezezko biribila eman/hartu, ezetz esan / eza eman* baino? Edo (norbaitek norbaiten) *agurra jaso* (*du*) (B 330, gazt. *recibir el saludo*), *agurra ukan/entzun* edo (norbaitek norbait) *agurtu* (*du*) baino? Gero, nominalizazioa mintzaira hanpatu eta erretorikoarekin —adiera gaitzesgarrian— loturik ageri da; kazetari askok adierazpide enfatikoak maite dituzte (*ezezko biribila, gogor kritikatu* etab.). Eta mintzaira horrek komunikazioa eragotzi nahi du. Alde horretatik, euskal kazetaritzako esapide eta adierazpide konkretuagoek, kolokazioen erabilera orekatuarekin batera, lagun dezakete aipatu arrisku horiei ihes egiten.

Ondorioak

1. Hitzak ez ezik, esapide eginak, esamoldeak (lokuzioak) eta esaera edo enuntziatu osoak (hizketa-formulak, paremiak edo atsotizak, aipua etab.) aintzat hartu eta aztertu beharra dago. Gure tradizioaren –murrizta bada ere—ezagutza, batetik; euskara premia berrietaratzeari, bestetik: horiek dira, gure erronkak. Horregatik fraseologia kontuak ere —ez hitz teknikoei dagozkienak bakarrik— dira hain axola handiko. Zertan esanik ez, guri, irakasleoi dagokigu lehen-lehenik, horiek ikertzea eta irakastea.

³⁴ (Koloniek) *Hel egin diote erresumen batasunari Frantziaren kontra*. Lafitte Kazetari 335.

2. Kolokazioei dagokienez, on litzateke hiztegiileek eta ikerlariek euskarazko kolokazioen corpus eta hiztegiak egin balitzate, bai tradizioan bai egun arruntki erabilienerak; edo hiztegietan kolokaziotzat seinalatu, edo bederen adibideetan agertu, maiztasun handikoak direnean.

3. Kazetaritzan beharrezkoa da arloka hiztegiak (esapideak barne) osatzea hitz teknikoak (kolokazioak barne) finkatzeko. Ezen, aitor dezagun kazetarien lana ezinbestekoa dela hizkuntzaren normalizaziorako.

4. Euskarazko esamolde eta adierazpide franko aldatu eta berri ugari sortu edo sortzeko bidean dira, bereziki kazetaritzako mintzairan, hain zuzen esapide eginak behar dituenak baita. Irizpideak behar genituzke, hizkuntzalariek emanik, kolokazio edo lokuzio bat edo bestea bultzatzeko edo hobesteko.

Bibliografia

Corpas, G. (1997) *Manual de fraseología española*, Gredos, 1997.

--(2001 a) "Corrientes actuales de la investigación fraseológica en Europa", Euskaltzaindia, Euskera, 2001, 1.

.—(2001 b) "En torno al concepto de colocación", Euskaltzaindia, Euskera, 2001, 1.

Garate, G. *Erdarakadak. Euskaraz ongi mintzatzeko Hiztegia Zazpi probintzietako adibideak*. Ediciones Mensajero, 1988.— *Euskarazko tradizioa eta molde berriak*. Gero-Mensajero, 2003.

Sarasola, I., "Erdararen erasoak euskal kazetagaritzan", *Euskal kazetarien Jardunaldiak*, 1991,

ondoko liburuan ere argitaratua: *Euskara batuaren ajeak*, Alberdania, 1997.

(Adibideetarako)

B(erria) 317 (Berria 2004-6-26); B 330 (Berria 330, 2004-7-11)

Duhau, H., *Hasian hasi. "Birdena" edo bigarren parteak. Beskoitzeko euskara (Beskoitzeko Heskua)*. Edition bilingüe, 2003.

E: *Eskualduna* (1887-1903, 1908-1944); EO: *Eskualdun Ona* (1904-1907).

Etxebarria, T., *Lexicón del euskera dialectal de Eibar*. Euskera, 1966. Euskaltzaindia.

Hidalgo Eizagirre, V., *Txirritaren hiztegia*. Tesina, Gasteizko Filologia eta Geografia-Historia Fakultatean irakurria, 1985.

J.E: Jean Etxepare: EB: "Eskual-herriko Bizia", *Gure Herria*, 1935; Elkar, 1996.—Bu: *Buruxkak*, 1910; EEE, 1992.—Be: *Beribitez*, Baiona, 1931; EEE, 1987.

Lafitte, P. *Piarres Lafitte. Kazetari-lan hautatuak*. Pako Sudupek prestatua. Elkar, 2004.

Lhande, *Dict.: Dictionnaire basque-français et français-basque (dialectes labourdin, bas-navarrais et souletin) d'après le Dictionnaire basque-espagnol-français de l'Abbé R. M. Askué et les Dictionnaires manuscrits des Abbés M. Harriet, M. Hiribarren et Pierre Foix*. T. I. Paris, 1926.

OEH: *Diccionario General Vasco—Orotariko Euskal Hiztegia*, I-XV. Euskaltzaindia.

Sarasola, I., EH: *Euskal Hiztegia*, Kutxa Fundazioa, 1996.

